

Mikael Ottosson, Calle Rosengren

I nationens intresse – arbetstidsdebatten i Sverige 1918-1921

I det tidiga 2000-talet står begreppet arbetslinjen i den politiska retorikens centrum. Regeringspartierna och oppositionen tävlar om vem som bäst hävdar arbetslinjen. Även om begreppet som sådant inte har använts lika frekvent under 1900-talet är dock frågan hur arbetets värde har hävdats. Denna artikel handlar om vilka argument SAF och LO använde i debatten om åttatimmarsdagen kring 1920. I likhet med idag präglades debatten av vem som bäst kunde uttolka samhällets eller nationens behov.

Även om begreppet arbetslinjen sedan några år står i den politiska retorikens centrum är det inte helt uppenbart vad som avses. Dock brukar begreppsanvändningen knytas till det krav på aktivt deltagande i arbetsmarknaden, som arbetande eller arbets sökande, som ligger inbäddat i både socialförsäkringssystem och arbetslöshetsförsäkring (Junestad 2009). Samtidigt är frågan om inte arbetslinjen också används i en innebörd som går utöver relationen mellan arbete och det offentliga välfärdssystemet. I artikeln menar vi att arbetslinjebegreppet knyter an till den vidare frågan om vem det är som äger vår förmåga att arbeta. Debattörer och makthavare har under hela 1900- och det tidiga 2000-talet framfört argument som utgår från att vi har en moralisk skyldighet att arbeta utöver vad som krävs för vår egen försörjning. Med vårt arbete ska vi bistå nationen, under senare år ”välfärdssamhället”, med arbetskraft, skatteunderlag och konsumtionskraft (Rosengren 2009, Sanne 2007, Wetterberg 2004).

Den politiska retoriken och begreppsanvändningen kan betraktas som något som äger rum på ett begreppsligt eller diskursivt plan, och därmed utanför en egentlig arbetslivsforskning. Begrepp tenderar dock att bli verkliga för många

Mikael Ottosson är FD i historia och lektor i arbetsvetenskap vid Malmö högskola.
mikael.fredrik.ottosson@mah.se

Calle Rosengren är FD i arbetsvetenskap och adjunkt i arbetsvetenskap vid Högskolan Kristianstad.
calle.rosengren@hkr.se

människor genom sina konsekvenser. I detta sammanhang så verkliga att de styr längden på våra arbetsdagar. Denna artikel behandlar de argument som SAF och LO använde i debatten om åttatimmarsdagen kring 1920. Den centrala frågan är hur behovet av en bibehållen respektive förkortad arbetstid hävdades. Artikelns yttersta syfte är att ge perspektiv på dagens diskussion kring arbete och välfärdssystemens utformning. Utifrån debatten om åttatimmarsdagen görs avslutningsvis också kopplingar framåt i tiden. Det finns uppenbara paralleller, exempelvis i frågan om sex timmars arbetsdag och debatten om "fusk" i sjukförsäkringssystemet.

Bakgrund och källmaterial

När arbetarrörelsens paradfråga, åtta timmars arbetsdag och reglerad arbetstid, infördes i Sverige 1920 var det genom lagstiftning.¹ Förutom att kvinnors och barns arbete var reglerat genom lagstiftning hade arbetstidens längd styrts av avtal mellan arbetsmarknadens parter, utan statlig inblandning (Carlsson Wetterberg 1993, Isidorsson 2001, Olsson 1980). Fackföreningsrörelsen hade varit förhållandevis framgångsrik och den genomsnittliga veckoarbetstiden hade sänkts till 57 timmar 1905 och till 52 timmar 1919 (Isidorsson 2001, Johansson 1977). Under 1910-talet började dock statsmakten agera för en ökad reglering av arbetslivet. Det är rimligt att se detta i relation till den politiska oro som rådde i såväl Sverige som Europa i övrigt (Andrae 1973, Mazover 2000). I ljuset av den sociala och politiska oron kan lagstiftningsambitionen ses som ett sätt att avvärja "den politiska vänstern" och undvika vidare konfrontation. Vidare hade det under krigsåren utvecklats "planekonomiska" inslag som verkade i en centraliserande riktning. Denna statens aktivism hade bland annat att hantera en vida spridd bild av en framtida befolkningsminskning och arbetskraftsbrist (Mazover 2000, Olsson 1991).

Om arbetarrörelsen var drivande i fråga om en reglering av arbetstiden var Svenska arbetsgivareföreningen, SAF, hätska motståndare. I både sin egen tidning *Industria* och i den borgerliga dagspressen drev SAF också intensiva kampanjer (Dahlqvist 2003). I pressdebatten tog SAF:s argumentation sin utgångspunkt i en starkt konservativt moraliserande hållning där man menade att arbetarna inte hade uppnått tillräcklig intellektuell och moralisk mognad. Samtidigt hävdade arbetsgivarna det liberala argumentet om den samhällliga grundpelaren "arbetets frihet" (Dahlqvist 2003).

Under de decennier som föregick arbetstidslagen genomgick det kapitalistiska systemet genomgripande förändringar. Marknaden växte i rummet och blev allt

---

¹ I grunden var den lagstiftande åttatimmarsdagen generell till sin karaktär. Dock kom, efter påtryckningar från olika intressegrupper ett flertal branscher att undantas. Genom de många undantagen kom lagen att i huvudsak enbart gälla för industriarbete. Det skulle dröja ett halvt sekel innan hela den svenska arbetsmarknaden omfattades av lagen.

mer komplex. Det ställdes allt högre krav på jämn kvalitet och leveranssäkerhet då produktionen utsattes för konkurrens på en nationell och allt oftare internationell marknad. Under perioden hade också investeringar i maskiner och fabriksbyggnader ökat. Det blev därför allt viktigare för enskilda kapitalägare att kontrollera arbete och arbetsprocess för att pressa kostnader, minska svinn och öka leveranssäkerheten (Ottoosson 1999). En konsekvens av denna utveckling var att kraven höjdes på arbetskraften. Det tidigare utnyttjandet av barn, straffångar och socialt missanpassade avtog och förbjöds. Produktionen och exploateringen av arbetskraften övergick från att ha varit ”extensiv” till att bli ”intensiv” (Hobsbawm 1968, Olsson 1980). En process som också innebar att arbetets moraliska värde höjdes (Grenholm 1988, Karlsson 1986).

I syfte att skapa underlag för en arbetstidslag inrättade den liberal-socialdemokratiska regeringen 1918 en arbetstidskommitté sammansatt av representanter från myndighetssfären och arbetsmarknadens parter. Kommitténs uppdrag var för det första att kartlägga arbetstidsuttaget och för det andra att uppskatta de ekonomiska konsekvenserna av en reducering av arbetstiden till åtta timmar. Som ett led i den andra studien kallades 32 personer, från både arbetsgivar- och arbetstagar sidan, att tala inför kommittén. På vilka grunder dessa personer utsågs framgår inte i kommittématerialet, men det är rimligt att anta att SAF och LO hade ett ansevärt inflytande över denna process.

Arbetstidskommittén är intressant att studera av flera skäl. För det första ger den, genom det stora antalet sakkunniga från arbetsmarknadens parter (*tabell 1*), en bra bild av hur man resonerade om arbetstidsfrågor kring 1920. För det andra är arbetstidskommittén intressant då denna trepartssamverkan senare under 1900-talet kom att bli ett viktigt inslag i den svenska modellen.

Arbetstidskommitténs protokoll analyseras i artikeln med en begreppshistorisk metod vilket innebär att materialet undersöks genom en närläsning avseende på aktörernas val av centrala begrepp samt vilka betydelser de i olika sammanhang hade i dessa begrepp. Utgångspunkten har varit att såväl arbete som arbetstid i högsta grad är politiska begrepp som istället för att vara generella är knutna till sina aktörers intressen. Kring politiska begrepp som arbetstid förs hela tiden en kamp kring tolkningsutrymmet (Dahlqvist 2003, Hall 1997, Koselleck 2004). Vad vi fann i vår läsning av materialet var att språkbruket som användes för att beskriva konsekvenserna av en arbetstidsreduktion vilade tungt på specifika och skilda antaganden om produktionens respektive arbetarens natur.

Tabell 1. Sammansättning av särskilt kallade till Arbetstidskommitténs undersökning

Bransch Datum	Stat Ordförande	Kapital (SAF) Representant	Arbete (LO) Representant
Skoindustrien 24/2 1919	Landsh. De Geer	Dir. Karlsson	Förtroendeman Johansson Kassör Haglund
Textilindustrien 28/2 1919	Landsh. De Geer	Dir. Eriksson Dir. Bergengren	Förtroendeman Janzén
Snickeri- och möbel- industrien 3/3 1919	Herr Ekman	Dir. Ljunggren	Förtroendeman Linde Sekreterare Karlén
Kemiskt-tekniska industrien 4/3 1919	Byräch. Molin	Dir. Carlsson Övering Ljung	Förtroendeman Johansson
Tändsticksindustrien 4/3 1919	Landsh. De Geer	Dir. Carlsson Övering Ljung	Förtroendeman Johansson
Sockerindustrien 5/3 1919	Herr Ekman	Dir. Tranchell	Sockerbruksarb. Andersson
Boktryckerier och grafiska anstalter 6/3 1919	Herr Ekman	Dir. Ramström	Typograf Wiberg
Sömnadsindustrien 7/3 1919	Herr Ekman	Konsul Holm	Förtroendeman Andreasson
Trämasse- och pappersindustrien 11/3 1919	Herr Ekman	Disp. Björklund Frih. Mannerheim Frih. Nobel Bruksp. Lundqvist Bruksp. Unger Ing. Nyström	Ombudsman Söder Ombudsman Wettergren
Sågverksindustrien 13/3 1919	Herr Ekman	Disp. Hellström	
Järn- och stålindustrien 14/3 1919	Herr Ekman	Disp. Magnusson Disp. Odelberg	Ombudsman Sjöberg Arbetare Johansson

Källa: Kommittén ang lagstiftning för reglering av arbetstidens längd och förläggning, SE/RA/320101, Riksarkivet (RA).

Produktionens natur

Arbetsgivarna ansåg, föga överraskande, att en sänkning av arbetstiden till åtta timmar skulle bli alltför kostsam och frågade sig vem som skulle bära denna kostnad. Med starkt patos hävdade man inte bara att lagen var oansvarig och att landets ekonomi gick mot en katastrof, utan att det ytterst var de redan hårt prövade konsumenterna som skulle få betala (*Svenska Dagbladet* 8/10 1920). Utgångspunkten i arbetsgivarnas argumentation var att en arbetstidsförkortning skulle medföra ett produktionsbortfall som det inte var möjligt att kompensera. Arbetsgivarna utgick från att det var maskinerna som angav takten och kom, då man samtidigt menade att maskinparken i svensk industri var mycket modern, till slutsatsen att en ökning av produktionen inte var möjlig. Direktör Bergengren, som företrädde textilindustrin, sade:

Vad spinnerierna beträffar bestämdes här produktionens storlek av maskinerna, vilka i allmänhet kunde sägas vara av modernaste slag med i genomsnitt så högt uppdriven produktion som möjligt. Gränsen för arbetsintensiteten vore här praktiskt taget nådd och en ökning av arbetsintensiteten vid förkortad arbetstid kunde det ej bliva tal om. (Arbetstidskommittén 28/2 1919, s 1)

Bergengren såg med andra ord vare sig en teknologisk eller organisatorisk utveckling som möjlig. Han fick medhåll av Direktör Eriksson:

Den maskinella utrustningen vore här så modern som möjligt och å de avdelningar, där maskinellt arbete bedrevs, skulle en nedsättning av arbetstiden medföra en minskning av produktionen, som i stort sett bleve proportionell däremot. (Arbetstidskommittén 28/2 1919, s 4)

De båda direktörernas uttalande ger uttryck för en syn på arbetskraften som en tämligen enkel förlängning av maskinen. Deras uppfattning, att produktionen skulle sänkas proportionellt till minskningen av arbetstid, kan tolkas som att de ansåg att det rädde ett enkelt förhållande mellan insatta timmar och produktionsresultat. Med ett upplevt hot om en framtida arbetskraftsbrist drog de också slutsatsen att nationens samlade produktion skulle minska i samma grad. Arbetarnas representanter argumenterade å sin sida för att en arbetstidsreduktion var nödvändig för att hindra nationens arbetskraftsresurs från att utarmas. De fruktade att de hittillsvarande arbetsförhållandena skulle slita ut arbetskraften i förtid. Kortare arbetsdagar blev i deras argumentation detsamma som ett bättre sätt att hushålla med nationens resurser (jämför Blomqvist 2006, Ottosson och Rosengren 2009, Straal 1983). Herr Johansson ansåg:

[...] en förkortning av arbetstiden nödvändig för arbetarmaterialets bevarande, enär de moderna maskinerna krävde hela den energi och uppmärksamhet, varav vore mäktig och hans krafter med den nuvarande arbetstiden i förtid förbrukades. Om man blott avsåge att fylla landets behov av skodon, skulle vid en förkortning av arbetstiden något ökat kapitalbehov ej uppstå. De nuvarande skofabrikernas antal vore, om man blott tog hänsyn till landets behov av skodon, för stort, likaså antalet arbetare. (Arbetstidskommittén 24/2 1919, s 3)

Herr Johansson hade inga problem med att i samma andetag prata om "arbetarmaterialets bevarande" och "landets behov av skodon". I den mån landets behov av varor skulle hotas av ett minskat arbetstidsuttag, kunde detta kompenseras med en förbättrad maskinpark. Samtidigt som de fackliga representanterna använde den teknologiska utvecklingen som ett argument för en arbetstidsförkortning menade de att arbetet redan hade blivit mer tröttande och krävande genom att nya och effektivare maskiner användes.

Det måste framhållas, att de moderna maskinerna införts och moderniseringen av driften i övrigt skett under de senare åren men att, ehuru arbetet därigenom blivit vida mer krävande än förut, någon förkortning av arbetstiden likväl ej företagits. (Arbetstidskommittén 28/2 1919, s 6)

De menade att en teknikbaserad produktivitetshöjning redan hade genomförts och att denna borde kunna växlas in i en arbetstidsreduktion. Arbetarna borde därmed få en större del av produktionsresultatet i form av minskad arbetstid.

Som tidigare nämnts var arbetets intensitet en central fråga i arbetsgivarnas resonemang. Samtidigt hävdade de att arbetets väsen och natur gjorde intensitetshöjningar omöjliga. Förutom till maskinerna såg de arbetet som kopplat till naturen och menade att arbetsintensiteten och därmed, utifrån deras synsätt, produktionens nivå i princip stod utanför mänsklig kontroll. Detta blev som mest tydligt när man refererade till processer och förhållanden inom livsmedelsindustrin.

[...] arbetet inom bryggeriindustrin i stor utsträckning vore beroende av kemiska processer, vilka icke läte sig påskyndas. Bryggningen krävde sin bestämda tid, likaså mältningen och vid dessa arbetsprocesser vore det övervägande antalet arbetare sysselsatta. Någon ökning av arbetstakten vore å dessa områden ej möjlig. (Arbetstidskommittén 1/3 1919, s 1)

Att naturnära arbete inte gick att reglera var en allmän föreställning och arbete med djurskötsel och jordbruksarbete undantogs också helt från arbetstidslagen (Nordin 1938). Arbetsgivarna som efterlyste flexibilitet ville, bland annat på grund av naturbundna aktiviteter, kunna variera arbetstiden (Arbetstidskommittén 5/3 1919, s 1). I den samtida tidningsdebatten använde arbetsgivarna annars ofta transportsektorns lastnings- och lossningsmoment som exempel på behovet av flexibla arbetstider (se exempelvis *Aftonbladet* 18/3 1920). Sammantaget menade man att produktionen följde specifika rytmer, antingen naturliga eller industriella, och att människors arbetstider måste följa dessa.

Även om arbetsgivare- och fackföreningsrepresentanterna var överens om att det var möjligt att öka arbetsintensiteten i samband med okvalificerade grovarbeten eller renodlade muskelarbeten rådde dock oenighet om hur långvarig en sådan intensitetsökning skulle bli. Direktör Carlsson, som representerade den kemisk-tekniska industrin, sade:

Vid sådana arbeten åter, som utfördes för hand, såsom paketering och dylikt, skulle möjligen någon ökning av intensiteten inträda vid en förkortning av arbetstiden men bleve densamma efter all sannolikhet blott av övergående natur, enär enligt förut gjord erfarenhet arbetarna efter en genomförd förkortning av arbetstiden, sedan de till en början presterat ett ökat arbete per tidsenhet, småningom återgå till den normala arbetstakten. (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 2)

Även här ligger ett inbäddat naturresonemang. Direktör Carlsson menade att arbetarna efter en tid skulle återfalla till en ”normal” arbetsrytm. Arbetsgivarna hänvisade till muskelarbetets natur där de menade att tio timmar var lagom medan åtta timmar var en allt för kort arbetsdag för en frisk man. En sänkning av arbetstiden skulle därmed bryta sönder ett naturligt tillstånd vilket kunde få moraliska konsekvenser för såväl arbetare som samhälle. På samma sätt som arbetsgivarna såg arbetarna som en förlängning av maskinen såg de dem, som framgår i nästa avsnitt, som en förlängning av naturen.

Den facklige förtroendemannen Elof Johansson, höll också med om betydelsen av de naturgivna processerna. ”Vid en mängd arbeten inom den kemisk - tekniska industrien vore, på grund av deras natur, någon ökning av arbetsintensiteten ej möjlig.” (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 4). Johansson såg dock stora möjligheter att öka arbetsintensiteten när det gällde grov- och kroppsarbete. ”Men i stor omfattning förekom även mera rent muskelarbete och vid dylikt arbete borde en större arbetsprestation per tidsenhet kunna erhållas efter en förkortning av arbetstiden.” (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 4). Till skillnad mot arbetsgivarna menade Johansson att kroppsarbetaren varaktigt skulle kunna

arbeta hårdare om arbetstiden minskade. Även om också Johansson använde begreppet intensitet gör han det på ett mer dynamiskt sätt. Han menade att den möjliga intensiteten inte var densamma under hela arbetsdagen och att produktionsbortfallet därmed inte skulle bli proportionellt mot arbetstidens minskning (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 4).

Både arbetsgivare- och fackföreningsrepresentanterna gjorde åtskillnad mellan fysiskt muskelarbete och tankearbete. Båda såg det som möjligt att öka intensiteten på muskelarbete medan däremot tankearbete inte gick att skynda på. Direktör Ljunggren, som företrädde snickeri- och möbelindustrin, fångar väl denna syn:

En ökning av möbelsnickarnas arbetsintensitet vid förkortad arbetstid vore måhända möjlig i någon mån vid partiarbete, enär det här främst vore fråga om en fysisk kraftprestation utan större tankearbete. Vid finare snickeriarbeten, där tankearbete i större utsträckning krävdes, vore någon ökning däremot näppeligen möjlig. (Arbetstidskommittén 3/3 1919, s 4)

Samtidigt hävdade arbetsgivarna att ackordsystem redan fullt ut var införda och att alla möjligheter att intensifiera arbetet därmed redan var uttömda. Utifrån arbetsgivarnas argumentation skulle det därför bli nödvändigt att anställa fler arbetare om man ville upprätthålla den dittillsvarande produktionsvolymen. Något som man menade skulle ge upphov till svårigheter då i synnerhet den skolade arbetskraften helt enkelt inte skulle räcka till. Arbetskraften, betraktad som nationell resurs, var enligt arbetsgivarna redan en bristvara. En arbetstidsförkortning krävde därmed antingen fler arbetare eller att arbetet utfördes hårdare och snabbare. Arbetsgivarna menade dock att båda dessa möjligheter var begränsade. Det var brist på arbetare och hastigheten begränsades av såväl naturens som maskinernas rytmer.

SAF:s syn på förhållandet mellan naturen, maskinen, arbetskraften och produktionen bestreds av de fackliga representanterna som hävdade att det var möjligt att använda arbetarnas tid mer effektivt. Enligt de fackliga representanterna var arbetsdagen för många arbetare visserligen lång, men den hade många avbrott och raster. Dessa avbrott hade ibland sitt ursprung i äldre traditioner och ibland var de tillkämpade rättigheter. De fackliga representanterna menade dock att rasterna många gånger bara var ett resultat av dålig planering och allmänna störningar i produktionsflödet (jämför Johansson 1977). De föreslog därför, i syfte att såväl minska arbetarnas "utmattning" som att minska behovet av raster, att arbetarna skulle byta positioner eller skifta mellan tunga och lätta arbetsmoment (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 2).

När de fackliga ombuden argumenterade för förändringar i arbetsorganisationen ifrågasatte de ägarnas kompetens och förmåga att sköta sina företag. Redan här, i frågan om arbetstidens reduktion, kan vi skönja bevekelsegrunderna till det fackliga intresset för de påföljande decenniernas rationaliseringsrörelse. Då också de fackliga ombuden argumenterade utifrån nationens behov innebar deras ifrågasättande av arbetsgivarnas förmåga att sköta sina företag ett ifrågasättande av deras förmåga att ta tillvara nationens resurser. En av de fackliga representanterna, förtroendeman Linde, ifrågasatte till och med det kapitalistiska systemets förmåga att på ett rationellt sätt organisera industriell produktion.

Om hela industrien sammanslötes till ett enda väl organiserat företag, borde med 48 timmars arbetstid kunna produceras lika mycket som nu vid en genomsnittlig arbetstid av 54 timmar i veckan. (Arbetstidskommittén 3/3 1919, s 2)

Arbetarens natur

Utöver de skilda uppfattningar som kretsade kring arbetets natur framförde de båda parterna argument som kretsade kring vad som utgjorde arbetarens natur och väsen. Konkret kom detta till uttryck i frågor som behandlade behovet av att övervaka arbetare samt arbetarens förmåga att arbeta långa dagar. De fackliga ombuden hade, inte särskilt förvånande, generellt en positiv syn på arbetarnas vilja och förmåga till arbete. Det centrala antagandet i deras argumentation var att arbetarna gjorde sitt bästa givet de yttre omständigheterna. Om de, genom en reducering av arbetstiden, skulle få mer utrymme för återhämtning, skulle de prestera med ännu högre effektivitet och ihärdighet. Med hänvisning till en naturlig arbetsrytm menade arbetsgivarna att detta knappast var troligt. Herr Hellström framhöll:

[...] att arbetstiden vid sågverken nyligen förkortats men att någon tendens till effekthöjning, under i övrigt lika förhållanden vid samma företag, icke kunnat påvisas. Vidare uttalades, att man hittills icke haft möjlighet att göra någon pålitlig statistisk undersökning rörande arbetsintensiteten utan hade man från ömse håll endast gått ut från antaganden men ej från objektiva tillförlitliga iakttagelser. Själv vågade herr Hellström ej hysa någon tro på en ökad arbetsintensitet såsom orsak till produktionens vidmakthållande vid minskning av arbetstiden. (Arbetstidskommittén 13/3 1919 s 2)

När de fackliga representanterna hävdade att en minskad arbetstid skulle ge utrymme för återhämtning, argumenterade arbetsgivarna emot. De frågade sig om inte kortare arbetstid till och med var samhällsfarligt – arbetarna riskerade att

hemfalla åt omoral och socialism om de fick tid över (jämför Ottosson och Rosengren 2009, Thompson 1993). I *Industria* (1920:19) hävdades att arbetarna kanske skulle vara uppe på nätterna och dansa för att komma utmattade till sina arbeten. Arbetsgivarna kopplade explicit arbetstid, intensitet med en, vad de ansåg, bristande moralisk kvalitet hos arbetarna. Om en manlig arbetare klarade av att arbeta mer än åtta timmar var det farligt att inte ta all hans tid i anspråk. I pressdebatten hävdade arbetsgivarna dessutom att arbetare köpte egna maskiner och bedrev illojal konkurrens på kvällarna (*Nya Dagligt Allehanda* 4/8 1920). Om inte arbetsgivaren tog ut maximal arbetstid riskerade han därmed att bli bestulen av arbetarna. Den skötsamme arbetaren stal genom att arbeta på fritiden och rumlaren genom sin dans och dryckenskap. Arbetarrörelsens krav på åtta timmars arbetsdag bekräftade därmed bilden av arbetaren som en av naturen lat och tjuvaktig karaktär. Denna bild hämtade näring i de klichéartade föreställningar som tillskrevs arbetarklassen.

De lägre klasserna utgörs av en helt annan sorts människor, en lägre, på de flesta punkter underlägsen art, som inte kan klara sig utan de högre klassernas uppsikt och ledning. De är ett brottsligt slödder, ett avskum, en rå massa, en farlig pöbel, en tjänsteklass, de är sedligt förfallna, halv- eller obildade, lata, slöa, tanklösa, odugliga, djuriska, oärliga, de har råa begär, en fördärvad vilja och tar lätt till våld. (Pettersson 1983, s 57)

De som förespråkade kortare arbetstid riskerade därmed inte bara att bli betraktade som lata utan även som omoraliska. Som om det inte var nog med detta riskerade de dessutom att få sin manlighet ifrågasatt. I *Industria* uttrycker sig SAF tämligen explicit.

Ingen kan väl på allvar vilja påstå, att 10 timmars normalt arbete, fördeladt på lämpliga tidsperioder och försiggående i sunda arbetslokaler, är ägnadt trötta ut en frisk man och skada hans hälsa. (*Industria* 1918:4, citerad från Dahlqvist 2003 s 89)

Formuleringen uttrycker tydligt de maskulint präglade normer som var inbäddade i arbetet. En riktig man förväntades kunna arbeta tio timmar, och de som av olika anledningar inte klarade det var helt enkelt inga riktiga män. Att kunna arbeta långa arbetsdagar indikerade styrka och maskulinitet (jämför Nehls 2001, Rutherford 2001). "Mannen" som kunde arbeta långa dagar blev normen medan "kvinnan" som ville begränsa arbetstiden marginaliserades. Idén eller uppfattningen om kvinnors och barns "tillkortakommande" som arbetskraft blev samtidigt ett fackligt argument för kortare arbetsdagar. När de fackliga representan-

terna argumenterade för åttatimmarsdagen, hävdade de att kvinnor och barn blev trötta mycket fortare än män. Den fackliga representanten, herr Johansson, påpekade:

[...] att det inom tändsticksfabrikerna ej vore fråga om passningsarbete vid maskinerna utan om matningsarbete. Arbetet vid maskinerna vore så krävande, att det icke kunde vara möjligt att under hela den nuvarande långa arbetstiden bibehålla arbetsintensiteten oförminskad. Mot slutet av arbetstiden blevo arbetarna, särskilt då kvinnorna och de minderåriga, trötta, uppmärksamheten slappnade och arbetet vid maskinerna, som ofta vore av enerverande beskaffenhet, försigginge ej längre med samma påpasslighet som förut. (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 6)

När arbetare blev trötta – beroende på att de inte var riktiga män! – sjönk såväl intensiteten som kvaliteten på det utförda arbetet. Det är annars rimligt att också den manliga arbetskraftens styrka avtog mot slutet av arbetsdagen, men i den fackliga argumentationen pekades bara kvinnor och barn ut. Då kvinnor och ungdomar, oftast som biträden och hjälparbetare, ingick i samma arbetsorganisation som män blev den föreställda svagheten hos kvinnor och barn ett argument för en generell reducering av arbetstiden. När kvinnor och barn blev trötta sjönk den sammantagna produktiviteten så mycket att en generell arbetstidsförkortning inte skulle sänka produktionsvolymen.

Den nuvarande arbetstiden var för lång för kvinnorna, som nu i allmänhet voro överansträngda, varför en nedsättning av arbetstiden med vissa timmar i veckan med säkerhet kunde ske utan därav följande minskning i produktionen. (Arbetstidskommittén 28/2 1919, s 5-6)

Som visades ovan menade de fackliga representanterna att produktionens nivå skulle kunna upprätthållas genom att arbetsorganisationen förbättrades. När de utifrån en tayloristisk kontext argumenterade för förändringar av arbetsorganisationen, argumenterade de samtidigt för en ökad kontroll av arbetsprocessen. Intressant, men egentligen inte förvånande, identifierades primärt kvinnor som en problematisk grupp som särskilt behövde övervakas.

Genom ett bättre utnyttjande av arbetskraften borde, med undantag för arbetet vid vissa maskiner, vid en nedsättning av arbetstiden till 48 timmar i veckan en högre arbetsintensitet kunna ernås även inom spinnerierna. [...] Dessutom kunde under samma förutsättning ett ökat arbetsresultat

vinnas genom en bättre övervakning av kvinnorna från arbetsledningens sida. (Arbetstidskommittén 28/2 1919, s 2)

Den här synen, gemensam för arbetsgivarrepresentanter och fackliga representanter, där män sågs som disciplinerade och goda arbetare medan kvinnor sågs som problematiska och i behov av övervakning och kontroll, har också påvisats i tidigare forskning (exempelvis Edgren 1994).

Arbetsgivarna menade att en redan föreliggande brist på yrkeskunnig arbetskraft skulle förvärras om arbetstiden sänktes. ”Vid utökningen av arbetarantalet skulle särskilda svårigheter uppstå med hänsyn till bristen på yrkesskickligt folk, varav behov i stor utsträckning skulle uppkomma.” (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 3). Den inhemska arbetskraften skulle därmed inte räckta till. De kopplade sin argumentation till nationen och menade att landets företagare skulle tvingas rekrytera sin arbetskraft utanför landets gränser. De fackliga representanterna hävdade istället att tidens maskinarbete sällan krävde särskilt stora yrkeskunskaper och att företagen istället borde bli bättre på att utveckla sina arbetare. Utifrån fackföreningsrörelsens perspektiv berodde en eventuell brist på kvalificerad arbetskraft därför på företagens oförmåga eller ovilja att utveckla sin arbetskraft (Arbetstidskommittén 4/3 1919, s 5).

Trots de fackliga representanternas syn på kvinnors och barns arbetsförmåga insåg de att också män har fysiska begränsningar. De hävdade därför att en begränsning av arbetstiden krävdes för att bättre hushålla med nationens resurser. En produktion som byggde på långa arbetsdagar var ett utslag av en såväl kortsiktig som slösaktig inställning. För att hushålla med nationens arbetskraft menade herr Johansson att det var nödvändigt med kortare arbetstid, “enär de moderna maskinerna krävde hela den energi och uppmärksamhet, varav arbetaren vore mäktig, och hans krafter med den nuvarande arbetstiden i förtid förbrukades” (Arbetstidskommittén 24/2 1919, s 3). Genom att arbeta för hårt och för länge slet den enskilde arbetaren inte bara ut sig i förtid, utan de långa arbetsdagarna förhindrade dessutom honom att fostra nästa generation arbetare. Den långa arbetstiden innebar därmed inte bara att man förslösade dagens arbetskraft, utan även morgondagens (jämför Ottosson och Rosengren 2009).

Avslutning

Med tanke på de förändringar av produktionen som ägt rum under de föregående decennierna var inte arbetstidsdiskursen kring 1920 självklar. Även om arbetsmarknadens olika delar uppvisade olika mönster hade produktiviteten generellt sett ökat betydligt mer än vad arbetstiden hade minskat. Diskussionen inom Arbetstidskommittén kunde därför ha utgått från hur frukterna av produktivitetökningsen skulle användas och fördelas. Dessa röster fanns också och det

framfördes argument som utgick från att arbetstakten hade ökat och att arbetstiden därför borde kunna reduceras. Debatten kring åttatimmarsdagen utgick istället från att en arbetstidsreduktion var ett hot mot nationens intressen. Ett framtidsscenario målades upp där arbetskraftsbrist, import av utländsk arbetskraft och en nationell varubrist var centrala element. Åttatimmarsdagen blev, utifrån en befarad reduktion av den svenska produktionskapaciteten, därför definierad som ett problem. Beroende på arbetsgivarnas övertag vad gäller massmedia och förhållande till den politiska makten lyckades de definiera det diskursiva fältet, och diskussionen kom att ta sin utgångspunkt i nationens behov.

Analysen av arbetstidskommitténs protokoll visar att det språk de båda centrala aktörerna, LO och SAF, använde speglade deras föreställningar om såväl arbetets som arbetarens natur. Dessa föreställningar gav diskussionen om åttatimmarsdagen innehåll, begrepp, mening och politisk betydelse. I sin argumentation refererade både arbetsgivarna och de fackliga representanterna till föreställda förhållanden som naturliga och maskinella rytmer, manliga och kvinnliga egenskaper samt nationella behov. Arbetsgivarna hävdade att det fanns naturliga hastigheter i kemiska processer, maskineri och arbetare vilket medförde att det var omöjligt att i någon väsentlig grad öka arbetets hastighet eller intensitet. Enligt arbetsgivarna var det därför inte möjligt att kompensera en förkortad arbetstid. Därför hävdade arbetsgivarna att nationen, företagen och medborgarna skulle drabbas av höjda priser och varubrist om arbetstiden sänktes. De fackliga representanterna menade å andra sidan att arbetets natur var betydligt mer komplex. De beskrev åttatimmarsdagen i positiva termer och menade att en reducerad arbetstid mycket väl kunde kompenseras om företagen använde sig av bättre maskiner och använde sin arbetskraft på ett effektivare sätt. När de hävdade att det gick att använda arbetskraften mer effektivt, ifrågasatte de också arbetsgivarnas förmåga att organisera arbetet. De fackliga representanterna använde också ett språk som reflekterade produktivitetens förändring över dagen.

Centralt i debatten var inte bara arbetets natur, utan också den fysiska, intellektuella och moraliska kvaliteten på arbetskraften. Både arbetsgivare och fackliga representanter såg kvinnor som en bristfällig arbetskraft och kvinnorna blev därigenom centrala i debatten. Arbetsgivarna menade att riktiga män mycket väl skulle kunna arbeta långa arbetsdagar, medan de fackliga representanterna menade att kvinnornas lägre uthållighet minskade arbetskraftens kvalitet. Generellt såg arbetsgivarna arbetarna som förlängningar av såväl maskiner som natur – och därmed i avsaknad av moral. Arbetaren sågs generellt som en arbetsskygg fuskare som ständigt behövde kontrolleras.

Både arbetsgivare och fackliga representanter hänvisade genomgående till nationens intressen. När arbetsgivarna i en arbetstidsreduktion såg ett förslösande av arbetskraft såg de fackliga representanterna kortsiktighet och utarmning av

samma arbetskraft i en bibehållen arbetstid. De fackliga representanterna menade att arbetsgivarnas bristande förmåga att organisera arbetet ledde till att arbetskraftens höga kapacitet förlösades. Om denna brist åtgärdades skulle en arbetstidsreduktion kunna hanteras utan att nationens samlade produktion minskade.

Vi menar att det i arbetstidskommitténs diskussioner går att finna den arbetslinje som vi kan se löpa genom hela 1900-talet (*tabell 2*). En arbetslinje som har en vidare innebörd än självförsörjning och snarare syftar mot en samhällelig arbetsplikt. Till skillnad mot perioden kring sekelskiftet 2000, där arbete motive- ras med välfärdsstatens behov, det vill säga pensioner, vård, skola och omsorg, motiverades arbete 1919 med nationens behov av arbetskraft.

Tabell 2. *Arbetslinjens retoriska figurer.*

Tid	Vad är det som hotas	Vem är det som hotar
Ca 1920	Nationen	”Den late arbetaren”
Ca 1975	Välfärdsstatsbygget	”Hippien/ungdomarna”
Ca 2000	Välfärdsstaten	”Bidragsfuskaren”

Ser vi till debatten kring arbetstidsfrågor, visar det sig att den genomgående formuleras i termer av allmänhetens bästa. Arbetstiden har betraktats som en nationell resurs, vilket i förlängningen inneburit att individens arbetstid formulerats utefter en nästan utilitaristisk kalkyl baserad på hur nyttan för de flesta kan maximeras. Det har med andra ord aldrig varit individens ensak att hantera hur mycket hon vill arbeta, utan det är snarare en angelägenhet som angår hela nationen eller samhället. Denna individens arbetsplikt ligger i linje med det ömsesidiga beroende som Durkheim benämnde ”organisk solidaritet”. En ökad grad av samhällelig arbetsdelning medför ett ökat ömsesidigt beroende. Detta beroende har konsekvent framhållits i arbetstidsdebatten, något som varit tydligt i åttatimmarsdagsdebatten kring 1920, sextimmarsdagsdebatten kring 1975 och dagens debatt kring fuskare i välfärdssystemet.

Referenser

- Andrae C G (1973): ”Från ord till handling”. I Koblik S (red): *Från fattigdom till överflöd. En antologi om Sverige från frihetstiden till våra dagar*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Aftonbladet* 18/3 1920
- Blomqvist H (2006): *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms universitet.

- Carlsson Wetterberg Ch (1993): "Nattarbetsförbud för kvinnor: skydd eller diskriminering". I Olsson L, Hult Ch (red): *Arbetets historia. Föreläsningar i Lund 6. Kvinnors arbete och könsrelationer i arbetet*. Lund: Arbetshistoriska seminariet.
- Dahlqvist H (2003): *Fri att konkurrera: skyldig att producera*. Doktorsavhandling. Växjö: Växjö universitet.
- Edgren M (1994): *Tradition och förändring: könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Grenholm C-H (1988): *Arbetets mening: en analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*. Avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hall S (1997): *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage
- Hobsbawm E J (1972): *Industry and empire: an economic history of Britain since 1750*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Industria* 1920:19
- Isidorsson T (2001): *Striden om tiden: arbetstidens utveckling i Sverige under 100 år i ett internationellt perspektiv*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Johansson A O (1977): *Den effektiva arbetstiden: verkstäderna och arbetsintensitetens problem 1900-1920*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Junestav M (2009): "Arbetslinjen – konstant och i ständig förändring". I *Arbetslinjens återkomst: rapport från en forskarkonferens i Umeå 21-22 januari 2009*. Socialförsäkringsrapport 2009:3. Stockholm: Försäkringskassan.
- Karlsson J Ch (1986): *Begreppet arbete: definitioner, ideologier och sociala former*. Avhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kommittén ang lagstiftning för reglering av arbetstidens längd och förläggning, SE/RA/320101, Riksarkivet (RA)
- Koselleck R (2004): *Futures past: on the semantics of historical time*. New York: Columbia University Press.
- Mazower M (2000): *Den mörka kontinenten: Europas nittonhundratals historia*. Göteborg: Daidalos.
- Nehls E (2001): "Another kind of freedom: truckers on masculinity and freedom". I Glimmel O, Juhlin H (red): *The social production of technology: on everyday life with things*. Göteborg: BAS.
- Nya Dagligt Allehanda* 4/8 1920
- Nordin J (1938): *Arbetsrådet och lantarbetstidslagen*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Olsson L (1980): *Då barn var lönsamma: om arbetsdelning, barnarbete och teknologiska förändringar under 1800- och början av 1900-talet*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Olsson L (1991): "Betplockarna och 1:a världskriget". *Historisk tidskrift* 1991:1.
- Ottosson M (1999): *Sohlberg och surdegen: sociala relationer på Kosta glasbruk 1820-1880*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Ottosson M, Rosengren C (2009): "Peps, SAF och sextimmarsdagen". *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 2009:1
- Petersson B (1983): *Den farliga underklassen: studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*. Doktorsavhandling. Umeå: Umeå universitet.
- Rosengren C (2009): *Arbetstidens symbolvärde: om historisk kontinuitet och förändring i synen på arbetstid samt normers inverkan på arbetstidens gestaltning*. Doktorsavhandling. Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan.

- Rutherford S (2001): "Are you going home already? The long hours culture, women managers and patriarchal closure". *Time and society* 2001:10
- Sanne Ch (2007): *Keynes barnbarn: en bättre framtid med arbete och välfärd*. Stockholm: Formas
- Strahl Ch (1983): *Nationalism & socialism*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
Svenska Dagbladet 8/10 1920
- Thompson E P (1993): *Customs in common*. London: Penguin Books.
- Wetterberg G (2004): *Arbetet: välfärdens grundval*. Stockholm: SNS förlag.